

СУЧАСНА ЛЮДИНА І ПРОБЛЕМИ МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ

У статті розглядаються деякі з актуальних проблем медичної етики. Виявляється їх зв'язок із становищем людини в сучасному світі. Аналізується процес перетворення людини у глобальну проблему людства, висвітлюється залежність її вирішення від усвідомлення моральної відповідальності людини за інших людей, за все живе. Доводиться необхідність переорієнтації медицини та інших людинознавчих наук на основі принципу "людина – не річ".

Кожна проблема виникає не водночас. Її коріння завжди в минулому. Миттєвим, а правильніше несподіваним, часто буває її усвідомлення. Масштаб і характер проблеми визначають способи її вирішення. Людська спільнота по-різному реагує на ті чи інші проблеми: одні включаються у вирішення, інші намагаються винайти способи адаптації, декотрі вдають, що нібито нічого не сталося.

Сьогодні значна частина людства стурбована майбутнім. Ознакою часу стали глобальні проблеми. Дослідники на перший план поставили проблему людини. І це не означає, що інші – другорядні. Ні. Така ознака, як глобальність, зрівнює їх у плані актуальності, першочерговості вирішення тощо. Первинність саме проблеми людини визначається тим, що всі інші – війни і миру, екологічна, демографічна і так далі – зумовили її виникнення, означили її, бо наявнісних кожної з них є в першу чергу загроза існуванню людини. А що вже говорити про їх сукупність! Відоме гамлетівське питання "бути чи не бути?" набуло загальнолюдського смислу. Актуалізація його історичного змісту можлива за мови вирішення глобальних проблем.

Хотілось би вважати, що все ж більшість із нас стурбовані майбутнім, відчувають неспокій, тривогу, страх за людину, за людство. Ці відчуття роблять зрозумілими і близькими думки Б.Паскаля про безпорадність та закинутість людини у безодню Всесвіту, про те, як ми безтурботно котимося у провалля, "закривши очі, щоб не бачити його" [3, 65]. Відмінність цих відчуттів від наших переживань полягає у тому, що ми, теперішні, котимося у провалля з відкритими

очима. Бо для нас ця безодня – не просто символ екзистенційного сприймання алогічності життя і його майбутніх трансформацій, а цілком передбачувана і деякою мірою знана реальність. Відкрита людством *діалектика* життя виявляється не менш нещадною. Вона “шттовхає” у прірву скінченності не тільки людину, а й усе людство. І в цьому поштовху розкривається її власна сутність та смисл. Але в кожному такому усвідомленні Реальності “проглядається” Надія. Утаємничені інтимні поштовхи з глибин душі людини дають основу сподіванням, що Вічність – це не вигадка зухвалих мрійників, а також *реальність*.

Тепер вдамося до історичних аналогій. Відомо, що невпевненість у майбутньому, відчуття неспроможності контролювати чи спрямовувати перебіг подій особливо виразно заявляють про себе або навіть стають ознакою перехрестя епох, сторіч, тисячоліть. Історики свідчать, що тисячу років тому християнська Європа очікувала кінець світу, тобто “друге пришествя” Ісуса Христа. Духовна ситуація того часу була іншою, ніж тепер. Сучасна людина не може її цілком уявити. Але деякі міркування можливі. Панування теологічної ідеї в усіх сферах життя середньовічної людини, очікування кінця загострювало відчуття проникненості божественним усього існуючого. Вона відчувала страх перед Богом, а не перед світом. Супроводжуваний Надією на милість Божу, цей страх і неспокій стимулював піднесення моральності і духовності. Могутньою опорою в тій критичній ситуації була для людей Віра в Бога. Позитивна перспектива майбутнього пов'язувалася з індивідуальними духовними зусиллями людей, усвідомленням власної гріховності, каяттям, покладанням на волю Божу.

Духовна ситуація нашого часу інша. В кінці другого тисячоліття неспокій людей ґрунтується на усвідомленні того, що людина, людство в цілому є провидцем виникнення більшості з названих вище глобальних проблем. І людство “приречене” на їх вирішення. А чи не виявиться, що воно не в змозі вже щось виправити? Та ще в ситуації, коли “Бог помер?”. “Самовпевнений людський розум”, розірвавши зв'язки із Творцем, поставивши себе поза таємницями буття, звик діяти на власний розсуд, покладатися тільки на себе. Він вважає себе творцем науки, техніки і, мабуть, врешті-решт

самої людини, котра стала уподібнюватися іншим інтелектуальним витворам. “Технізація” людини, перетворення її в “голий” науковий факт – це ознака нашого часу. І суть цієї драми укорінена не у самому розвитку науки і техніки як таких, а у ставленні людини до своїх витворів (творінь).

Втративши відчуття причетності до Вищого Буття, сучасна людина втратила еталон субординативних відношень у світі. Згідно з логікою мислення, що ґрунтується на християнському світогляді, *творіння не може мислитися як щось вище за Творця*. Бог-творець є Абсолют, до якого можна прагнути, але перевершити, навіть зрівнятися з яким неможливо ні мірою досконалості, ні мірою могутності тощо. Але саме прагнення іти догори сходами, “тягнутися” до Творця є природним, навіть необхідним. Трансформація цієї логіки мислення у світ людських стосунків, у розуміння суті відношення “людина – світ речей,” повинна була б означати наступне: все, що створене людиною, не може сприйматися, цінуватися вище, більше, ніж сама людина. Якщо призначення Божого творіння – людини – служити Творцеві, то призначення людських творінь, котрі складають культурні і матеріальні надбання суспільства, – служити людині, людям, людству. Людина ж, утративши відчуття причетності до Бога, почала обожнювати свої власні витвори, стала їм служити, надавати смисложиттєвого значення. На цій основі почали культивуватися і стосунки з іншими людьми. Поняття “престижний будинок”, “престижний автомобіль”, “престижний одяг”, сортування людей відповідно до величини рахунку в банку – це далеко не повний перелік тих фактів нашого сучасного суспільного співбуття, котрі характеризують ціннісні пріоритети нашої культури. Разом з тим їх наявність свідчить про втрату людиною відчуття належності до роду людського, про неспроможність сприймати людство як функціонуючу органічну цілісність, буття якої є такою ж реальністю, як і буття окремої людини, індивіда. І навіть якщо загроза глобальної катастрофи спонукає до усвідомлення цього безумовного, беззаперечного факту нашої єдності, то прірва між *належним* і *дійсним* у сфері моральних відносин не дає змогу почути голос окремих диваків від філософії, для котрих саме “людина є мірою всіх речей” і котрі закликали зробити першим правилом

свого життя, законом свого життя сприймання іншої людини як самоцілі, і ні в якому разі – як засобу.

У цій ситуації пригадуються міркування “великого песиміста” ХІХ ст. Артура Шопенгауера і змальовану ним картину людських страждань, котрі невідступно переслідують людину, що живе у цьому “жахливому” світі. Як відомо, німецький мислитель пов’язував неспокій світового масштабу із причинами морально-етичного характеру: егоїзм і злоба – ось причина зла у світі. Можливо, саме тому і називали Шопенгауера песимістом, бо він спонукав людину зануритися у непрості реалії свого внутрішнього “Я”, об’єктивувати їх у світ людських відносин і побачити вражаючу залежність стану нашого видимого земного світу від нашого індивідуального, “дрібненького”, на перший погляд, аморалізму. Ясно, що таке занурення, співставлення, самоусвідомлення не викликає особливого оптимізму у дійсно моральної людини. Але А.Шопенгауер вказує і напрямок виходу із негативної ситуації. Протистояти аморальності активно і по-дійовому може тільки моральність. А саме – співчуття та дії, направлені на полегшення страждань інших. Із співчуття Шопенгауер виводить дві фундаментальні чесноти: справедливість та любов до людини. Головний принцип його етики може бути сформульований так: “Нікому не роби шкоди і допомагай іншим, скільки можеш”.

Ідеї А.Шопенгауера є актуальними сьогодні не з причини відсутності фундаментальних етичних концепцій (їх є чимало), а тому, що, поєднуючи етику з метафізикою, автор формулює думку, що тільки у світі моральності можна знайти мету і смисл життя як окремої людини, так і сукупного існування світу. На жаль, акценти на *належному* щодо *дійсного*, притаманні різним варіантам сучасної етики, не можуть замінити “духу” справжнього укорінення моральності в бутті людини, бутті світу. Пробудження цього “духу” в Європі постхристиянських часів, зокрема найближчих до нас, можна пов’язати з іменем А.Швейцера.

На наш погляд, відсутність цього “духу” проявляється перш за все у специфіці спроб оцінити ситуацію у світі, виявити певні причинно-наслідкові зв’язки тих процесів, що відбуваються. Спостерігається тенденція відмежування людини від своїх діянь,

точніше, стан “присутності-відсутності” людини у світі. Людина живе, діє, творить у ввіреному їй світі і одночасно не несе відповідальності за свої діяння. Виникнення екологічної проблеми постає як результат загострення суперечності між Природою і Суспільством. І коли ситуація повертається в бік віднайдення винуватця, то суб’єктом відповідальності виявляються обезлюднені владні структури, партії тощо. Конкретна людська особистість, таким чином, “виводиться” за межі самих проблем, вона перебуває неначе “по той бік добра і зла”.

Міркування про витоки наявної тенденції повертають нас до культури Нового часу. Р.Гвардіні вибудовує ряд залежностей, котрі є характерними і значущими для цієї культури. Він підкреслює, що виникнення самого поняття “культура” припадає на цей час і збігається із формуванням науки Нового часу. А з науки з’являється техніка – квінтесенція всіх тих способів діяльності, завдяки котрим людина може ставити собі цілі на свій розсуд. Наука, політика, економіка, мистецтво, педагогіка все свідоміше відділяються від віри, а також і від загальнообов’язкової етики і будують себе автономно. Але хоч кожна окрема сфера обґрунтовує таким чином сама себе, вони створюють дещо спільне, що виявляється одночасно і їх спільною основою. Це і є “культура” самостійного людського творення, котре протистоїть Богу і Його Одкровенню” [1, 140].

Повернімося тепер до А.Швейцера, до його спроби повернути нашій культурі “дух” укоріненості моральності в бутті людини, бутті світу. Його концепція “благоговіння перед життям” деяким чином ґрунтується на ідеях Шопенгауера та Ніцше, але *певною мірою інтерпретованих*. Можна говорити про наявність спроби Швейцера подолати основну обмеженість етичних учень німецьких мислителів, про яку він писав так: “...Шопенгауер і Ніцше – не допомагають часові знайти те, чого він потребує. – соціальну етику, котра разом з тим була б насправді етикою. Вони розробляють виключно індивідуальну етику, на основі котрої не може сформуватися соціальна етика, і тому їхні цінні самі по собі ідеї не можуть призупинити деморалізацію філософії, що почалася” [6, 238].

Не в усіх моментах можна погодитися тут із Швейцером. Попередній аналіз дає підстави говорити і про інше спрямування

етики Шопенгауера, котре дає змогу виявити спільні риси їх учень. Проголосивши священним життя як таке, усяке життя, А.Швейцер на цій основі будує основний принцип моральності. Згідно з ним людина може вважати себе моральною тільки тоді, коли “вона підкоряється внутрішньому потягу допомагати будь-якому життю, котрому вона може допомогти, і утримується від того, щоб заподіяти живому будь-яку шкоду. Вона не питає, наскільки те чи інше життя заслуговує на її зусилля” [6, 307]. На цій же основі формується у А.Швейцера уявлення про суть та корінну відмінність основних етичних понять “добро” та “зло”. “Добро – те, що слугує збереженню і розвитку життя, зло є те, що знищує життя або перешкоджає йому” [6, 307].

Заслуговує на увагу логічно обґрунтоване сподівання мислителя того, що відчуття “благочинності перед життям виробляє в людині певний умонастрій, характерним для котрого є неспокій постійної відповідальності”. Не деталізуючи інші положення морально-етичного вчення А.Швейцера, відзначимо його спрямування проти техніцизму та безвідповідальності, що стали ознакою сучасності.

Актуалізація ідей єдності людства, єдності всього живого, ідеї укорінення моральності в бутті людини, в бутті світу (живого) стає цілком закономірною. Бо ці ідеї, виникаючи на основі осмислення проблем людського співбуття, із спроб пояснити процес розмежування моралі і реального життя людини, знаходять сфери свого застосування і в сучасному людинознавстві, тобто в тих галузях науки, предметом вивчення яких є людина. Розвиваючись на основі принципів класичного природознавства, що дозволяє багатьом дослідникам називати її картезіанською, сучасна наука все ще не може остаточно інтегрувати “в себе” моральні принципи. Незважаючи на наявність у структурі науки блоку її етичних проблем, незважаючи на загострення інтересу до них серед науковців, можна вважати, що сьогодні *етицизація науки* все ще залишається *потребою*, але поки що не реальністю. Її це стосується всіх без винятку галузей людинознавства, навіть таких, як медицина. Бо кожний крок у бік нових досягнень в медицині ставить нові етичні питання, проблеми.

В одній із попередніх публікацій ми вже аналізували ті з них, котрі виникли в медицині у зв'язку з інтенсивним розвитком

трансплантології, із переходом медицини на комерційну основу тощо [4]. Тепер же звернемося до тих, котрі є специфічним виявом тенденцій глобального масштабу, які ми вже окреслили раніше. У цьому контексті найбільш плідними уявляються міркування Е.Фромма. Стрижнем етичної проблеми сучасної людини мислитель вважає твердження “Людина – не річ”. “Людина – не річ, і якщо її пробують перетворити на річ, то тим самим завдають їй шкоди... Людину не можна розібрати на частини і знову скласти її разом, річ можна. Річ передбачувана, людина – ні. Річ не здатна творити, людина – так” [5, 153-154]. Та відмінність, котра має місце між знанням речей і знанням людини, передбачає наявність різних методів їх вивчення. Для медиків, лікарів (особливо психіатрів, невропатологів, психотерапевтів) важливо “зрозуміти того, хто поряд із тобою, і самого себе, і при тому постійно пам’ятати, що предмет вивчення – жива істота, а не річ” [5, 154]. При цьому Е.Фромм звертає увагу на неможливість використання у такого роду дослідженнях методів природничих наук, бо особливістю стосунків “лікар-пацієнт”, умовою пізнання людини є постійне співвіднесення себе з нею. Тільки дотримання цієї умови уможливило деяке розуміння іншої людини. Бо “повне знання про іншу людину не може бути виражене мислительно або словесно... Ви ніколи не зможете описати буд-чю особистість, людину у всій повноті її індивідуальності, але можете пізнати її, співчуваючи їй, страждаючи за неї, люблячи її” [5, 155]. Вважаючи цю обставину важливою для лікаря, Е. Фромм вказує на обмеженість психології, котра саме і полягає у прагненні повного розуміння “людського феномена у словесному або мислительному змісті” [5, 155]. Підкреслимо, що це зауваження лікаря-філософа має важливе значення не тільки в етико-деонтологічному сенсі, але й у гносеологічному, теоретико-методологічному, бо поповнює коло міркувань щодо особливостей трансформації психологічного значення у медичне, а також уможливило (через усвідомлення вимоги не ставитися до пацієнта як до речі) реалізацію спроби знайти новий шлях гуманізму, новий підхід у науках про людину саме через медицину. Разом з тим мислитель формулює і зворотну залежність: зміна ситуації в самій

медицині вимагає подолання відчуження між людьми, відчуження людини від самої себе.

Е.Фромм визначає й інші етичні вимоги та проблеми сьогодення. Людина повинна досягти нового смислу “самовідчуття”, усвідомлення “я є”, а не перетворитися на автомат, що відчуває” [5, 156]. Виконання цих двох вимог покликане допомогти людині “стати творчою особистістю”. А це означає “вміння усвідомлювати реальність людини, самих себе, усвідомлювати і бути у відповідності...”, “здатність бачити людину у співвіднесеності, а не розглядати її як предмет” [5, 157]. З цієї потреби мислитель виводить необхідність формування фундаменту “для розвитку нової науки про людину, коли людину будуть досліджувати не тільки методами природничих наук, придатних лише для них та деяких галузей антропології й психології, а через любов, співчуття, дивлячись на неї як людина на людину” [5, 157].

Доцільність думки Е.Фромма про взаємну залежність процесів перебудови стосунків “лікар – пацієнт” на нових засадах та закладання підвалин нової науки про людину, найбільш значущими серед яких вважаються морально-етичні основи, ґрунтується, на наш погляд, на усвідомленні наступних моментів. Медицина, лікарська справа – це одна з небагатьох галузей науково-теоретичної і практичної діяльності, котра намагається утримувати морально-етичні, деонтологічні її засади як невід’ємні від інших. Бо, як бачиться, їх втрата для медицини в цілому означає втрату гуманістичного її змісту, а для лікаря вона означає перетворення його в “бездушного” різника від медицини. З іншого боку, медицина, система охорони здоров’я, лікарі та інші медичні працівники – це складові нашої культури, нашого суспільства. Тому всі наші негаразди не можуть не проявлятися і в цій сфері діяльності. Професійне становлення, розвиток особистості медика не може бути ізольованим від тієї системи суспільних відносин, міжлюдських стосунків, котра є умовою його життєдіяльності. Культурна, суспільна заданість системи цінностей є досить впливовим фактором формування ставлення до життя людини, всього живого в цілому.

Думку Е.Фромма щодо актуалізації пошуку нових методів дослідження людини в медицині, котрі б відрізнялися від природничонаукових, можна вважати своєрідним підсумком і

висновком відносно неспроможності вирішити всі медичні питання засобами природничих наук. Як відомо, майже кожне важливе досягнення, відкриття у галузі цих наук, котре передбачало застосування у медицині, ставило нові медико-етичні питання і навіть проблеми. До цього часу гостро обговорюються перспективи і наслідки втручання в генетичний код людини, клонування, штучне запліднення людей, різного роду експерименти на людях, тваринах тощо.

Для медицини актуальним у морально-етичному плані є не тільки ставлення до життя, але й до смерті. Медики частіше, ніж інші люди, "причетні" до "таїни" смерті. І, мабуть, саме тому проблема евтаназії, вирішення якої потребує в першу чергу юридичної санкції, все ж вважається однією з головних сучасних проблем медичної етики. Проблема неоднозначна, багатогранна. Хоч більшість культурних традицій досить однозначно не припускають "необхідного прискорення смерті", якими б гуманними цілями воно не обґрунтовувалося. І важко звинуватити прихильників цієї традиції у консерватизмі. Некоректно було б назвати забобою християнську позицію невтручання у *"святая-святих"*. Ця позиція ґрунтується на переконанні, що *Бог дає життя* людині і *тільки з волі Бога* воно припиняється. Вмирає тіло, душа ж людини продовжує життя і після смерті тіла. "Механізм" поєднання та роз'єднання душі і тіла є великою таємницею буття людини, відкрити котру намагалося не одне покоління дослідників. Але ця таємниця так і залишається таємницею.

Однак, наш цивілізований світ, із притаманними йому інтенсивними змінами в усіх його структурах, такими ж швидкісними темпами крокує до юридично узаконеного вбивства.

У деяких країнах приймаються закони, що дозволяють евтаназію. Різні медичні асоціації чинять опір таким рішенням. Юристи обґрунтовують правомірність рішень правом людини на життя, правом розпоряджатися своїм життям і правом на смерть. Аргументи медиків переважно морального характеру. Безумовно, що страждання хворих при багатьох невиліковних хворобах мало кого з медиків залишають байдужими. І саме в ситуаціях, коли лікар уже нічим допомогти не може, приходиться зважливе бажання "допомогти" хворому

дійти до очікуваного кінця. Так уже, мабуть, відповідно до своєї природи влаштована людина, що хоч і важко здійснити цей крок, але він звільняє і від страждань хворого, і від співчуття медиків, близьких, рідних. Смісложиттєві реалії не завжди бувають приємними. Якщо співчуття має моральний смисл, то такий же смисл має і страждання. Сміслова близькість цих понять особливо чітко означена в російській мові: “страдание” і “сосрадание”. Пошук гуманних засобів позбавлення від страждань – справа непроста. Але чи можемо ми сьогодні сказати, що всі можливості вичерпані?

Відстоюючи аргументи проти еутаназії, автор цих міркувань не вважає, що їх достатньо, але вони більш переконливі. У цьому зв'язку пригадується й історичний приклад Спарти: чи не винищив цей народ сам себе, вбиваючи фізично неповноцінних немовлят? Що ж до чисто медичного боку справи, то пригадуються і лікарські помилки, і навіяні страждання (болі), і “чудесні” зцілення тощо.

Ще один аспект цієї проблеми має важливе значення. Чи може лікар одночасно і боротися за життя хворого, і, в разі необхідності, згідно з юридичним законом, позбавляти його життя? В зарубіжній літературі 80-х – 90-х років це питання набуло широкого розголосу. Американська медична асоціація затвердила принцип, що “лікар не повинен мати наміру заподіювати смерть”. Цей принцип підтримали медики, відомі біоетики. Вони акцентували увагу на тому, що за будь-яких обставин убивство не може бути етично виправданим у медицині. “Моральнісне ядро медицини – ось про що тут іде мова, якщо воно зникне, якщо лікарі стануть вбивцями або навіть матимуть право вбивати, вся медицина як професія, а також кожний лікар окремо виявляться назавжди позбавленими довіри і поваги, котрі висловлює суспільство тим, хто лікує, заспокоює страждання і підтримує життя... Бо якщо влада медицини над життям буде однаково використовуватися як для лікування, так і для вбивства, то лікар скорше буде морально нейтральним технічним виконавцем, а не представником моральної професії” [2, 53].

Ясно, що вказаними моментами не вичерпується зміст цієї непростой і для медицини і для суспільства взагалі проблеми. Важливо в даному випадку, що альтернативні підходи до її вирішення є

виявом не тільки загальної орієнтації медичної діяльності, а й виявом морального стану суспільства, цінності і значущості моральних норм і правил у загальній системі культури, їх дієвості.

Наявність і гострота названих і неназваних (але існуючих) проблем медичної етики віддзеркалюють становище людини у світі, сучасний стан людства. Попук шляхів її вирішення також пов'язаний із пануючими в культурі ціннісними орієнтирами. Життя людини безцінне. Переконавання у цьому – це ще один крок на шляху реалізації принципу “людина – не річ”, покладеного в основу медичної діяльності, а також людинознавства в цілому. Акцентуація морального контексту осмислюваних питань дає змогу наголосити, що в ситуації глобальних проблем світ може врятувати тільки Добро, Милосердя.

1. Гвардини Р. Конец Нового времени // Вопросы философии. – 1980. – №4. – С.127-163.
2. Гейлин И., Касе Л.Р., Пеллегрино Э.Д., Сигтлер М. Врачи не должны убивать // Человек. – 1993. – № 2. – С.52-54.
3. Паскаль Б. Мысли / Пер. с фр. – М.: REFL-book, 1994. – 528 с.
4. Фоменко Л.К. Некоторые особенности медицинской этики // Гуманизм і моральність: екзистенційні виміри. – Львів: Край, 1997. – С.131-141.
5. Фромм Э. Медицина и этическая проблема современного человека // Фромм Э. Догмат о Христе. – М.: Олимп, 000 “Издательство АСТ – ЛТД”, 1998. – С.142-158.
6. Швейцер А. Культура и этика / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1973. – 344с.

Людмила Фоменко. Современный человек и проблемы медицинской этики. В статье рассматриваются некоторые актуальные проблемы медицинской этики. Определяется их связь с положением человека в современном мире. Анализируется процесс превращения человека в глобальную проблему человечества, освещается зависимость ее решения от осознания моральной ответственности человека за других людей, за все живое. Доказывается необходимость переориентации медицины и других человековедческих наук на основе принципа “Человек – не вещь”.

Lyudmyla Fomenko. Modern person and the problems of medical ethics. The article deals with the topical problems of medical ethics.

The connection of these problems with the position of man in the world is shown. The process of transformation of man into a global problem of the mankind is analysed, the dependence of its solution upon the apprehension of human race unity and upon the apprehension of man's moral responsibility for other people and for every thing that is alive, is revealed. The necessity of reorientation of medicine and other human-oriented studies on the basis of the principle "man is not a thing" is proved.